

УДК 351.746.1:342.95(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.30>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Нікітенко О.І.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України*

Журавель В.В.,

*аспірант**Науково-дослідного Інституту публічного права*

Нікітенко О.І., Журавель В.В. Правове забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами.

Стаття присвячена правовому забезпеченню державної безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами та особливостям захисту правопорядку, прав і свобод громадян від можливих правопорушень та створенню сприятливих умов у прикордонній сфері держави та життєдіяльності людини і принципів існування в навколишньому середовищі. Захист державного кордону міститься в загальних положеннях законодавчих актів з цих питань, а саме: Законі України «Про державний кордон України» та «Державну прикордонну службу України».

Не зменшуючи значення наукового доробку, слід констатувати на необхідності комплексного наукового дослідження питань правового забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами, з урахуванням сучасних викликів та загроз національній безпеці держави, та захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення безпеки державного кордону України дозволив встановити, що з набуттям державної незалежності новітня українська держава спрямувала зусилля на врегулювання питання спільного державного кордону із суміжними державами на підставі усталених принципів міжнародного права. З'ясовано, що за роки незалежності Україною було здійснено ряд суттєвих кроків щодо законодавчого та нормативно-правового врегулювання питань безпеки державного кордону на всій його протяжності, зокрема, першими національними законодавчими актами з питань державного кордону України були такі: Декларація про державний суверенітет України, яка прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. декларацією було визначено, що: «Верховна Рада України проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах», Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. у положеннях якого визначено поняття державний кордон України як «... лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр та повітря нового простору». Та постанова Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» від 27 липня 1998 р.

Ключові слова: безпека прикордонних районів, правоохоронні органи, верховенство права, принцип законності, державний кордон, міжнародне право, внутрішня безпека, правопорядок, суверенітет, територіальна цілісність.

Nikitenko O.I., Zhuravel V.V. Legal support of state security in the border areas of Ukraine by law enforcement agencies.

The article is devoted to the legal provision of state security in the border areas of Ukraine by law enforcement agencies and the features of protecting law and order, the rights and freedoms of citizens from possible violations and the creation of favorable conditions in the border area of the state and human life and the principles of existence in the environment. The protection of the state border is contained in the general provisions of legislative acts on these issues, namely: the Law of Ukraine «On the State Border of Ukraine» and «The State Border Service of Ukraine».

Without diminishing the importance of scientific achievements, it should be noted the need for a comprehensive scientific study of the issues of legal provision of state security in the border areas of Ukraine by law enforcement agencies, taking into account modern challenges and threats to the national security of the state, and protection from internal and external threats.

The analysis of the legislative and regulatory legal provisions for the security of the state border of Ukraine allowed us to establish that, upon gaining state independence, the new Ukrainian state directed its efforts to resolve the issue of the common state border with neighboring states on the basis of established principles of international law. It was found that over the years of independence, Ukraine has taken a number of significant steps towards the legislative and regulatory legal settlement of issues of the security of the state border along its entire length, in particular, the first national legislative acts on the state border of Ukraine were the following: Declaration on the State Sovereignty of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on July 16, 1990. the declaration determined that: "The Verkhovna Rada of Ukraine proclaims the state sovereignty of Ukraine as the supremacy, independence, completeness and indivisibility of the power of the republic within its territory and independence and equality in foreign relations", the Law of Ukraine "On the State Border of Ukraine" of November 4, 1991, in the provisions of which the concept of the state border of Ukraine is defined as "... a line and a vertical surface passing along this line, which determine the boundaries of the territory of Ukraine - land, waters, subsoil and air of the new space". And the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Border Regime" of July 27, 1998.

Key words: border security, law enforcement agencies, rule of law, principle of legality, state border, international law, internal security, law and order, sovereignty, territorial integrity.

Актуальність теми. Розглядається питання забезпечення безпеки в прикордонних районах України від протиправних посягань, захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Координація діяльності правоохоронних органів держави і захисту державного кордону здійснюється державною прикордонною службою України [4].

Здійснення реформаційних процесів у сфері правоохоронної діяльності України та унормування статусу правоохоронних органів в Конституції України, преш за все потребує з'ясування сутності терміну «правоохоронні органи», виявлення їх функціонального призначення і, виходячи з цього, – визначення системи цих органів. Поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш не визначених в Українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом. Це поняття також відрізняється своєю безпредметністю в Конституції та законах України, у зв'язку з чим виникає повна конкурентність термінів «правоохоронні органи», «правозахисні органи», «органи кримінальної юстиції».

Зараз в українському адміністративному праві налічується від 17-ти до 80-ти правоохоронних органів залежно від конкретного змісту, який вкладається в розуміння «правоохоронні функції» і засновані на ній критерії класифікації. Результаті широкого тлумачення «правоохоронні функції» до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які в тій чи іншій мірі займаються виконанням правоохоронної функції, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю [2].

Аналіз наукових джерел. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які окреслювали окремі нормативно-правові аспекти забезпечення державної безпеки прикордонних районах України правоохоронними органами, можна відмітити такі: Ю.П. Битяк, О.М. Бандурко, Ю.М. Бисага, І.П. Голосніченко, В.А. Ліпкан, В.К. Калпаков, Я.В. Лазур, Р.А. Калюжний, О.І. Нікітенко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко.

Особливе місце серед у сфері правового забезпечення держави у прикордонній сфері правоохоронними органами набули актуальності з проголошенням Україною державної незалежності. Юридичне оформлення державного кордону визначається сфери територіальної юрисдикції держави, що означає право користування цією землею поверхнею, водним і повітряним простором.

Поняття органів правопорядку застосовуються також у міжнародних документах ООН, зокрема в Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. (резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН) [10].

Виклад основного матеріалу. В старі добрі часи розумні люди казали: перед тим, як придбати будинок, перш за все, вибирай сусіда. Сьогодні ми з Вами стали сусідами волею історії, у нас немає вибору. Поважати сусіда – це дотримуватися установленого ним правопорядку, а не лізти в чужий монастир зі своїм уставом. Прикордонна зона прилягає до державного кордону України і є визначеною частиною території нашої держави, в межах якої з метою охорони кордону застосовується спеціальний режим. В ній регламентується порядок виїзду, проживання, користування землями, надрами, лісами та інше. Прикордонна зона в здовж суходільного, річкового і озерного кордону включає всю територію, яка прилягає до кордону адміністративних районів. Прикордонна смуга встановлюється вздовж державного кордону на його сухопутних ділянках або вздовж

берегів прикордонних річок, що визначається урядом України. На прикордонну смугу цілком поширюється обмеження передбачене для прикордонних зон. Кордони політична – це поняття, що зараз переглядаються в силу того, що заключний Гельсінський акт, на якому були закріплені такі принципи: суверенна рівність, поважання прав, притаманних суверенітету. Принцип непорушності кордонів було уперше в історії міжнародних відносин зафіксовано на багатосторонній основі територіальної цілісності держав.

Правоохоронні органи – це органи державної влади, утворені відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». В статті 2 «Основні поняття», вживаються такі поняття: правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку, Національне антикорупційне бюро, органах охорони державного кордону, в органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції щодо вдосконалення адміністративно-правових засад, забезпечення державної безпеки в прикордонній сфері України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз [3].

Правоохоронні органи забезпечують конституційні права і свободи, духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість. Безпека у прикордонній сфері України забезпечується правоохоронними органами шляхом проведення правоохоронної діяльності відповідно до українського законодавства.

Пріоритетами безпеки в прикордонній сфері є гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, розвиток громадянського суспільства, захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України, зміцнення політичної і соціальної стабільності в прикордонній сфері, забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, забезпечення екологічних та техногенних безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, розвиток духовності інтеграції України в європейсько-політичний, економічний правовий простір, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу з метою попередження кримінальних правопорушень в сфері контрабандних дій міжнародного тероризму, корупції і незаконного перевезення наркотиків та інше.

Світовий досвід свідчить, що ключовим стратегічним завданням державної безпеки країни є врегулювання питань договірно-правового оформлення державного кордону і суміжними державами, що має забезпечити суверенітет, територіальну цілісність та незалежність кожної держави.

Перші контакти між правоохоронними відомствами різних держав були досить непростими. Перший крок до створення міжнародної поліції був зроблений сером Едвардом Генрі: у 1901 році він організував у Скотленд-Ярді відділення дактилоскопії, 1914 році за ініціативою принца Альберта Монако відбувся перший міжнародний конгрес судових та поліцейських органів. У 2023 році кількість країн членів Інтерполу значно зросла і наразі налічує 195 країн, в тому числі Україну, яка стала повноправним членом цієї організації в 1993 році.

Згідно із статуту «Інтерполу» (ст. 2) його метою є забезпечення мирної взаємодії всіх правоохоронних органів в межах існуючого законодавства країн, вимог Загальної Декларації прав людини, у сфері транснаціональної злочинності, преш за все прикордонної злочинності, яка проявляється в обмеженому просторі – в зоні кордону, прикордонних територіях митного, прикордонного, екологічного та другого кордону.

Спеціальними суб'єктами прикордонної злочинності є працівники кордонного, митного, екологічного контролю, страхових, туристичних, сертифікаційних агентств, особливо тих, у котрих є свої представництва в прикордонних зонах.

Термін «транснаціональний» як правило, використовується для позначення потоків інформації, грошей, людей, наркотиків, корупційних дій тощо через державні кордони. Транснаціональна організована злочинність становить загрозу як для нових демократичних держав, так і для держав зі стабільною економічною системою. Злочинні організації все шире розгортають транскордонні операції, щоб уникнути протидії правоохоронних органів.

Транснаціональна злочинна діяльність в прикордонних сферах потребує взаємодії та адекватних заходів з боку правоохоронних органів різних країн світу. Національні інтереси України формуються під впливом реальної існуючої для неї військової агресії з боку російської федерації в тому числі на державному кордоні, а також в прикордонних районах.

Забезпечення безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами – це захист життя та важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, за якої забезпе-

чується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення та запобігання, нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам в сферах правоохоронної діяльності, боротьбі з корупцією, контрабандою, перевезенням наркотиків, міжнародним тероризмом та забезпеченням суверенітету України у сфері прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, забезпечення прав і свобод громадян [1].

Міжнародне співробітництво в галузі інформації щодо забезпечення державної безпеки у прикордонних районах країни правоохоронними органами здійснюється на основі міжнародної правової бази, яка регулює міжнародні відносини.

Проблема державної безпеки існує стільки ж, скільки існує сама держава та суспільство. Тому вона здавна знаходила пене відображення в тих чи інших політичних, правових, релігійних ідеях тощо. Перші згадки по безпеці відносяться до часів Стародавньої Греції та Риму і пов'язані з працями Платона та Сократа. Натомість у демократичних країнах безпека є благом суспільним і забезпечує права і свободи людини.

У тлумачних словниках сучасної української мови термін «безпека» визнається як стан, коли будь-кому чи будь-чому не ще не загрожує, а також навколишньому природному середовищу; авіаційна безпека як комплекс заходів щодо захисту цивільної авіації; безпека праці як стан умов праці; безпека харчового продукту, як результат діяльності виробника; національна безпека як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави.

Законність розглядається як принцип формування правової держави щодо забезпечення державної безпеки правоохоронними органами як метод управління суспільством, як режим точного виконання закону, як стійке явище громадського життя законність виникає і формується в умовах цивілізованого суспільства, здатного забезпечити реальну рівність громадян перед законом. Законність – фундаментальна категорія усієї юридичної науки і практики, а її рівень і стан служать головним критерієм оцінки правового життя суспільства і громадян у сфері національної державної безпеки. Законність трактують як сукупність вимог у діяльності правоохоронних органів у сфері правового забезпечення державної безпеки країни. Законність – правовий режим виконання українського законодавства усіма суб'єктами права у сфері забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами. Основними засадами законності вважають верховенство в системі нормативно-правових актів щодо діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення державної безпеки; єдність законності, забезпечення прав людини, невідворотність, відповідальність за правопорушення. Єдина законність означає, що не може бути різної дії закону в різних регіонах і щодо різних людей в Україні. Законність є невід'ємним елементом демократії. Решта правових актів не повинні суперечити Конституції України і українському законодавству. Правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи щодо забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України повинні діяти у межах їх компетентності, результатом законності визнають правопорядок [9].

Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Правова основа діяльності поліції у сфері забезпечення державної безпеки в прикордонних районах є Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актами Кабінету Міністрів України та актами Міністерства Внутрішніх Справ України [7].

Правові засади охорони та захисту державного кордону правоохоронними органами закріплено в Конституції України, законодавчих та підзаконних актах. У статті 2 Основного Закону України зазначено, що «територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою». У статті 17 вказано, що «забезпечення державної безпеки, захист державного кордону України покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави». Згідно зі статтею 92 Конституції до питань, які визначаються виключно законами України, віднесено «правовий режим державного кордону» [8, с. 5, 6].

На нашу думку, охорона державного кордону України здійснюється під час реалізації Державною прикордонною службою України і Збройними Силами України таких заходів: прикордонного нагляду і контролю [5], пропуску через державний кордон України, осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення випадків незаконного їх переміщення; ведення розвідвальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, попередження злочинів і адміністративних правопорушень, запобігання в'їзду в Україну або виїзду з України осіб, яким згідно з законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України, у тому числі згідно з дорученням правоохоронних органів, розшуку у пунктах пропуску через державний кордон осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства та суду, ухиляються від відбуття кримінальних

покарань, виконання встановленого порядку, інших доручень правоохоронними органами, виявлення причин та умов, що призводять до порушень законодавства про державний кордон України.

Служба безпеки України як державний правоохоронний орган спеціального призначення забезпечує державну безпеку України у певних напрямках. У науковій літературі такі напрямки класифікуються, як правила, від методів та засобів, які стосуються під час оперативно-розшукової діяльності, та мети їх застосування.

Розглянемо виокремлені напрямки оперативно-службової діяльності СБУ щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави в прикордонних районах. Як зазначалося вище, одним із напрямків діяльності СБУ щодо забезпечення державної безпеки, безпеки правоохоронними органами є забезпечення охорони державної таємниці, яку у статті 1 Закону України «Про державну таємницю» визначено як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин державної безпеки, безпеки в прикордонних районах України та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [6].

Висновок. Підводячи підсумок, зазначмо, що правове забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України правоохоронними органами є складовою національної безпеки України. Узагальнюючі здійснений аналіз теоретичних засад, адміністративно-правового регулювання у діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення безпеки прикордонних районах держави сформульовано низку положень та висновків, які в сукупності утворюють єдину концепцію внутрішньої безпеки держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Доведено, на сьогодні місце адміністративно-правових засад у сфері правового регулювання безпеки в прикордонних регіонах України недостатньо досліджено. На сьогодні питання співробітництва між Україною та сусідніми державами в акваторії регламентовано положеннями базою договору між Україною та сусідніми державами про співробітництво використання Азовського моря та Керченської протоки історично є внутрішніми водами України, отже питання Азова-керченського регулювання між сторонами не узгоджено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Внутрішня безпека в прикордонних районах України: монографія. О.І. Нікітенко. Хмельницький: НАДПС ім. Богдана Хмельницького, м. Біла Церква: БНАУ. 2020 р. – 370 с.
2. Доповідь з питань правоохоронної діяльності на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї. 6 грудня 2012 р., м. Київ, с. 3-4.
3. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 11, ст. 50.
4. Закон України «Про державний кордон України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 2, ст. 5.
5. Закон України «Про Державну прикордонну службу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 27, ст. 208.
6. Закон України «Про державну таємницю». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 16, ст. 93.
7. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст. 379.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 2, 17, 92.
9. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Від. ред. Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій. К: Концерн «Видавничий дім» «ін юре» 2003 р.
10. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку. Кодекс, Резолюція від 17.12.1979 № 34/169, ст. 26.